

УДК 288(477)

Соколовський О. Л.
кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії,
Житомирський державний університет ім. Івана Франка
(Україна, Житомир), osokol_83@ukr.net

**ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ АНТИТРИНІТАРИЗМУ
В УКРАЇНІ У ПРОЕКЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИХ РЕАЛІЙ
РЕЛІГІЙНОЇ ДУХОВНОСТІ**

Досліджується генезаантитринітарного руху в Україні, розвиток його структурно-типологічних й доктринально-інституційних характеристик. Доведено, що його трансформація є наслідком історичних, географічних, етнокультурних, соціополітичних і демографічних чинників. Встановлено, що антитринітаризм є релігійним феноменом, з яким поєдналася передреформаційна антицерковна традиція, що бере свій початок з ранніх іудео-християнських хучень, містичних і раціоналістичних рухів пізнього Середньовіччя, котрі повернули цю традицію у лоно християнства.

Ключові слова: антитринітаризм, богумільство, феодосіанство, пожідовлені.

Духовність – вияв внутрішнього світу людини, здатність до творення власного духовного світу, прагнення самовдосконалення. Духовність, переважно асоціюється з релігійністю, з моральними цінностями, постульованими конфесійною зорієнтованістю, яка допомагає людині набутти онтологічної визначеності. Особливість релігійної духовності, яка проявляється на особистісному рівні та притаманна цілим спільнотам, скерована внутрішніми і зовнішніми чинниками людського буття: соціальними, історичними, географічними, економіч-

ними, політичними та іншими факторами. Їх виявлення у процесі еволюції антитринітарного віровчення і культу є метою статті.

Осмислення причин проникнення, поширення та еволюції антитринітаризму на українських землях набуває ефективності через визначення духовності соціуму в періоди функціонування даної течії. Дана особливість, з одного боку, засвідчує загальні еволюційні й концептуальні зміни світового антитринітарного руху, з іншого – історичні, генетичні, світоглядні особливості вітчизняного антитринітаризму, спричинені соціально-політичним і культурним розвитком, духовними традиціями, релігійної ситуації в Україні.

В духовній генезі, з якої викристалізовано доктринальні системи сучасних антитринітарних течій України, суттєва роль належить раціоналістичній традиції. Християнський раціоналізм також бере свій початок з апостольських часів, що породило ідейні суперечки в лоні самої Церкви: деякі богослови, визначаючи розбіжність між Отцем, Сином і Духом, ніяк не могли погодитися з їх однаковим божественним статусом, передбачаючи в цьому небезпеку політеїзму. Антитринітарії – послідовники релігійного вчення в християнстві, які заперечували або не визнавали з тих чи інших міркувань догмату Святої Трійці про єдину сутність трьох іпостасей Бога. В подальших богословських дискусіях відобразилася відмінність у тлумаченні Священного Писання. Радикальні погляди антиохійської течії репрезентував найвідоміший її представник – Арій. Він висунув монотеїстичне твердження про Бога як Єдиний Абсолют. Діяльність Бога полягає в акті творення. За своєю природою Ісус цілком відмінний від Батька Особа, яка не має ні єдиного ества з Ним, ні однакових Божественних якостей [1, с. 33–36]. Концепція аріанства заперечувала вчення про божественність Христа і Його вічного існування. Ісус, за Арієм, не міг створити світ і тому не міг бути Божим творінням.

В епоху середньовіччя інтерпретація догмату Трійці визвала суперечки у протистоянні різних філософських систем під час утвердження раціоналістичного погляду на християнське вчення. З іншого боку антитринітаризм пов'язаний і з ренесансною філософією, в якій гуманістичне судження про людину трансформувало її теологічне вчення, що викликало протидію не лише католицизму, а й протестантизму. На думку А. Гарнака “в антитринітаризмі вільно розвивалися критичні та раціоналістичні ідеї, водночас він пішов за імпульсами нового часу. Характерна риса антитринітарного руху XVI ст. та, що вони становили таку руйнацію католицизму, яка стала результатом ренесансу” [2, с. 451].

Осягнення світу у форматі обрядової системи цінностей не завадило зародженню у XII–XIV ст. реформаційних ідей, що відбувалося в умовах зростання протистояння між різними соціальними групами та безпеліційним впливом католицької церкви на свідомість основної маси населення. У таких умовах формувалися марновірні уявлення людини, визначалась її схильність до сприймання зовнішніх форм і формального ставлення до релігії. Доктринерство християнства підводило, на думку С. Аверінцева, по-перше, прагнення до уніфікації віросповідних і ритуальних форм релігії; по-друге, відсутність відчуття небезпеки за життя, властиве періоду гонінь перших християн, готових до страждань і смерті

за віру, а не до дотримання обрядів; по-третє, після набуття християнством загальнодержавного статусу колись малочислені адепти позбулись відчуття обраності. Бюрократизм християнства об'єктивно підштовхував до назрівання невдоволення серед населення відносно традицій офіційної церкви у формі містичних і раціоналістичних рухів, властивих християнству з кінця I ст., періоду початкової відсутності єдиної церкви. Найдавніші антитринітарні рухи євонітів, монархіан, павлікан, утворені у I–III ст., вимагали повернення церкви до зразків первісного християнства. Раціоналістичні і містичні рухи IV–VII ст., оперуючи існуючими християнськими морально-етичними цінностями та церковно-державним устроєм, стали визначальним поштовхом історично-духовного розвитку країн Західної і Східної Європи, у тому числі Візантії й України.

Німецький філософ Е. Фромм, характеризуючи середньовічне суспільство, приходять до висновку у відсутності особистої свободи, яка регламентувалась певними правилами та обов'язками. Однак, з іншого боку, у межах соціуму людина позбавлялася відчуття самотності, ізоляваності, що гарантувало свободу в межах визначеного соціального статусу, наповнювало життя певним сенсом. Церква приживлювала в людині почуття вади, визначала страждання як розрахунок за первозданний та особисті гріхи, одночасно наголошуючи на безмежній любові до людини і всепрощенні Богом, до якого “було набагато більше любові і довіри, ніж сумніву і страху” [3, с. 62–63]. У середньовіччі людина легко породжувала відчуття страху, чим досить успішно користалися священнослужителі для корекції поведінки, думок і дій віруючих згідно з визначеними теологічними нормами.

Нехтування значної частини священників церковних канонів та апостольських традицій, відверте відхилення від моральних норм життя, світський характер діяльності католицької церкви, яка користується пільгами державної влади, штовхає священнослужителів до експлуатації і викривлення християнського віровчення і культу. Світська політика, сваволя ієрархів проходили на засадах жорстокого гноблення обивателів у церковних володіннях, крім того, вікова конфесійна тенденційність, надмірність ортодоксії, схоластики додавали існуючі негативні пізньосередньовічні стереотипи.

Дані явища акумулюють упередженість до Церкви, представлену раціоналістичними і містичними рухами павлікан, богумилів, катарів, які першочерговими завданнями визначають її перебудову відповідно до приписів первісного християнства, а догматичну систему вимагають узгодити з Біблією як єдиним авторитетним релігійним джерелом вальденсів, вимоги яких взято за основу раціоналістичного віровчення іншими сектами.

У Східній Європі виникненню руху передують раціоналістичні течії, типологічно та ідейно близькі західноєвропейському антитринітаризму. Наявність відомостей засвідчує про знаходження у XIII–XIV ст. у Богемії й Малопольській громадах катарів. У XIV–XV ст. у розташованих вздовж кордону з Україною землях функціонували флагеланти (бичувальники), скакуни, впливаючи на зародження тут антицерковних ідей.

Існування в українських землях наприкінці XV – на початку XVI ст. релігійної течії раціоналістичного характеру, що стало передумовою вітчизняних реформаційних

процесів, документально підтверджує свідчення митрополита київського Йосипа Солтана про поширення в підвладній йому митрополії “самовільного” вчення. У передмові до соборних постанов 1509 р. він зазначав: “Христос Бог проповідував нам, що не можна нехтувати Його заповідями, але відкинувши їх ми стали послідовниками самовільного вчення” [4, с. 7].

Особливу роль у загальному релігійному потоці, в який поступово втягується Україна, відіграє рух богумильства (богумильства), по-перше, як головний спадкоємець гностично-християнської та маніхейсько-павликіанської спадщини, по-друге, як ідейне джерело більшості західноєвропейських ересей, які потрапляли в східноєвропейський ареал, зокрема альбігойців і катарів [5, с. 360]. У Росії вчення богумилів сприйняли й сповідували стригольники і “пожидовлені” – представники єретичного руху, що набув значного поширення в Новгороді. По-третє, богумильство, незважаючи на опозицію до церкви, виступало елементом православної культури, що обумовило його поширення у візантійсько-християнському просторі та певний вплив на релігійну спадщину України.

Поширення богумильських ідей в Україні виявляється з XIV ст., хоча, як стверджує Є. Голубінський, можна говорити про ранні виявлення ересі [6, с. 714–718]. Зазначаючи вплив ересі на розвиток антиринітарного руху, важливо відмітити, що богумильство стало ідейною упорядкованою протидією православ'ю. Будучи спочатку містичною течією, богумильство трактувало християнські таїнства й догмати з раціоналістичних позицій: його адепти не визнавали Старого Заповіту, не поклонялися хресту, святим та їх мощам. Послідовники богумильства приймали дуалістичне вчення про два начала всесвіту (доброго бога й злого сатану). Бог, згідно вченням богумилів створив невидимий духовний світ, а сатана – світ природи й тіло людини. Боротьба двох протилежностей визначалась богумилами джерелом руху і розвитку в природі, суспільстві та пізнанні. Єдність протилежностей (добра і зла) означає, що вони взаємопороджують і взаємозумовлюють одна одну, одна без одної не існують, а духовний розвиток залежить від переваги душі над тілом. Аскетична мораль не лише передбачала викриття духовного занепаду церкви, ієрархії, а, передусім, розробку суворої системи самовдосконалення особи аж до її відречення від світу. Таким чином, у богумильстві були закладені основи антиринітарної системи світоглядних понять (відкидання зовнішнього авторитету, розвідування напрому духовної самостійності), а також нового ідеалу особи, здатної до самовдосконалення.

Богумильство зазнало гоніння візантійською Церквою і державою, багатьом із його послідовників довелося пересуватися у різних країнах Європи. Проте організованого характеру богумильство в Україні не набуло. Ми погоджуємося із висновком Л. Шугаєвої про поширення ідей богумильства, а не про богумильський сектантський рух в Україні [7, с. 38].

Подальшому поширенню раціоналістичних ідей в Україні сприяв рух “пожидовлених”, віровчення яких мало антиринітарне спрямування. В основі віросповідних приписів “пожидовлених” лежали принципи раціоналістичної філософії та іудейська наукова спадщина. Становлення і розвиток організації проходило з кінця

XV – початку XVI ст. Її представниками в наукових колах вважались новгород–московських вільнодумців, які неприховано проголошували ідеї, неприйнятні для православної церкви і формують позацерковні структури. Однак багато дослідників (І. Панов, Ф. Ільїнський, О. Клібанов, С. Вілінський, О. Соболевський, В. Перетц) розширюють територію громади, включаючи сюди ідеї, які існували не лише в Росії, а й на території суміжних з нею слов'янських земель і заперечували християнську Трійцю, церковну атрибутику, таїнства та інститут церкви. Окремі іноземні науковці радять систематизувати їх як єретичні рухи іудейського типу із включенням до складу антиринітарної когорти вчення Федора Куріцина, Матвія Башкіна, Феодосія Косого та інших вільнодумців кінця XV – початку XVI ст. [8, с. 147].

На нашу думку, формування раціоналістично-світоглядних поглядів “пожидовлених” відбувалося під зовнішнім впливом єретичних ідей, джерела яких можна поділити на три напрямки. Перший – філософсько-релігійна спадщина арабського філософа Аверроеса, яку продовжили і розвинули “пожидовлені”. Другий – пов'язаний із єретичним напрямком, досить поширеним на території України з давніх часів – караїмством, а також течіями іудаїзму. Географія поширення ідей караїмів сягає Візантії, Туреччини, Болгарії, Криму, а звідти і Києва. Від своїх балканських одновірців вони отримували літературу та вчителів. Один із дослідників караїмства Г. Прохоров свідчить про отримання літератури кримськими і київськими громадами із сусідніх держав. Він дослідив вплив ідеології караїмів на світогляд “пожидовлених”, оскільки у вченнях цих напрямків заперчується божественність Ісуса Христа і євхаристія [9, с. 356]. Схожих поглядів дотримувалися В. Іконников, Г. Флоровський та І. Панов. Третій – формування ідеології “пожидовлених” здійснювалося під впливом руху богумилів, з яким пов'язані секти катарів, патаренів, месаліанів, яких об'єднували дуалістичні світогляд і аскетична мораль.

Отже, найбільший вплив на розвиток ересі “пожидовлених” у Московській державі кінця XV – початку XVI ст. мали богумильські, караїмські та аверроїстичні ідеї. Однак більш ранні вільнодумні погляди, які були близькими до цієї ересі, зафіксовані в середині XV ст. у київському середовищі й спрямували свою діяльність проти православної духовної традиції. Гурток складався частково з представників місцевої освіченої еліти, а також учених євреїв і караїмів, які для потреб українського загалу перекладали давньоруською мовою філософську і науково-природничу літературу. Як зазначає В. Любашенко, членом громади був особистий астролог Михайла Семеновича, син останнього київського князя Семена Олельковича, Захарія Скара, або Схарія, який у другій половині XVI ст. переклав трактат єврейського вченого XIV ст. Іммануеля Якоба “Шестокрыл” [10, с. 90–101]. Однак, можна піддавати сумніву те, що більшість дослідників відносять учення київського гуртка до предтеч Реформації в Україні. Сектантські збори, основу яких становить вчення язичництва і астрології, важко назвати науковими і такими, що започаткували зародження реформаційних ідей в Україні.

У повному вигляді віросповідно-культіві ідеї “пожидовлених” відобразили російські вільнодумці. “По-

жидовлені” протестували проти суворо централізованої та ієрархізованої системи взаємодії священнослужителів і віруючих в церкві; заперечували поклоніння хресту і іконам, вважаючи їх ідолами, які відвертають людину від живого Бога та істинної Віри. Критикуючи іконошанування “пожидовлені” розкривали христологічну ідею людського походження Ісуса Христа. Будучи послідовниками релігійного християнського вчення, вони заперечували догмат Святої Трійці, переконували, що Бог–Отець єдиний. Проте “пожидовлені” не відкидали давню церковну традицію, що саме апостол Матвій є автором Євангелія, вважаючи, що нагірна проповідь є дійсними словами Ісуса, яку використовували для критики священнослужителів.

Таким чином, віросповідні погляди “пожидовлених” вмістили в себе богумильську ідейну традицію, генетично відносились до християнського раціоналізму, зазнали впливу іудейської літератури. Заперечуючи божественне походження Христа, вони не вбачали у Ньому єдності, рівної з Богом природи, а вчили, що Христос є Сином Божим за благодаттю як Мойсей, Давид та інші пророки. “Пожидовлені” трактували його місію в етичному аспекті. Христос для них був звичайною людиною, яка дотримуючись моральних приписів піднеслась до того, що в неї вселилась сила Бога. Відкидаючи ідею безнадійної гріховності людини, утверджували свободу морального вдосконалення. Звичайна людина може зробити те, чого добився Христос і наблизитися таким чином Богові–Отцю. Смертна особа, ведучи праведне життя, здатна заслужити, щоб Бог її усиновив, і уподібнитися Христові [11, с. 44–45]. Таким чином, у віровченні “пожидовлених” назріла і сформувалася ідея морального вдосконалення особи, що піднімала самоцінність людини. Розходження у поглядах між “пожидовленими” і православними на проблему необхідності у певних умовах для розвитку людини мати моральний зразок для наслідування, здатності досягнути його розумом і праведним життям, є провідними для розуміння змісту теологічного вчення “пожидовлених”.

Спростовуючи єдиносутність Христа з Богом–Отцем, “пожидовлені” збагнули, що шлях до спасіння людини лежить через усвідомлення сенсу буття, призначення людини, пошуку морального самовдосконалення як складової сотеріології. Категорія сотеріології в ученні “пожидовлених” ґрунтувалася на раціоналістичній основі, перехрещувалася з ідеєю пізнаності реального світу, можливості особи уподібнитися подвигу і чеснотам Христа. Подібні ідеї поволи зміцнювали принцип свободи волі, осмислення людини як активної співучасниці творення світу і себе самої. Її послідовники дотримувалися поглядів Пелагія, що в своїй діяльності людина не потребує Бога, а може користуватися такою зовнішньою допомогою як об’явлення, але не має потреби приймати Божу благодать на душу, бо це суперечило б людській автономії і свободі.

Ідейна система “пожидовлених” знайшла своє продовження не лише у поглядах московських єретиків Федора Куріцина, Івана Чорного, Матвія Башкіна, Феодосія Косого, але й пізніших антитринітаріїв у Польщі й Великому князівстві Литовському. Еволюція віросповідних засад антитринітаризму була спричинена впливом різних нових ідей, які поступово створюють розвинуте філософське вчення.

Безумовно, розвитку раціоналістичних ідей в Україні та Білорусі допомогли вільнодумці, які втекли сюди від переслідувань Московської патріархії та російської влади. Найбільш значимою постаттю серед них вважається Феодосій Косой, погляди якого відзначилися крайнім радикалізмом як у релігійно–філософському, так і в соціально–політичному аспекті. Раціоналістичні ідеї знаходили прихильників серед української шляхти.

В основі філософсько–релігійного світогляду Косого лежить уявлення про Ісуса Христа як просту людину, народжену за законами природи, як і всі люди. Феодосіанівимірювали на неприсутності божественних якостей у Христа, якими володів Бог, непереконаливої ідеї подаяння та відкупку з Божественним всесиллям. Страта, смерть і воскресіння Христа для вільнодумців виступали підтвердженням його людської природи, оскільки Христос, всупереч центральній ідеї християнства про Боготілення, жив за звичайними законами людського роду, не подолавши ні страждань, ні смерті. Спростування Божественної природи Христа приводило вільнодумців до висновку неминучого самотійного пошуку спасіння.

Безкомпромісна розбіжність у поглядах православного вчення і вільнодумної доктрини феодосіанства полягала у трактуванні головної ідеї “людина – образ Божий”. Феодосіани, як і попередні антитринітарні течії, спростовували вчення про безсмертність душі, урховуючи природу людини та її розвиток, однотипний до інших творінь природи. За вченням Ф. Косого, людина є самотньою істотою, яка народжується, живе і помирає за законами природи, які регулюють її життя і смерть.

Свідченням уподібнення людини з Богом, за Ф. Косим, є її “духовний розум”, що перебуває у центрі пізнання, яке він досліджував через філософські і соціальні ідеї. “Духовний розум” вільнодумець висвітлює як зміст Божественної дійсності і володіння нею, яка найповніше розкривається у контексті етико–філософського розуміння самої людини. Людина, в ученні Ф. Косого, в дійсності як самотійна істота не існує, бо піддається конкретній типізації. Перший тип – людина зовнішня, яка включена до системних церковних відносин і відвернута від Слова Божого. Другий тип – людина внутрішня, тобто духовна, вільна від церковних забобонів, зовнішнього авторитету, яка знає Живого Бога.

У працях дослідників, які вивчали джерела поширення реформаційних ідей в Україні, спостерігається тенденція трактувати поняття “духовного розуму” Косого співвідносно з протестантським вченням. Подібне твердження має певний стереотип, який укорінився в українській історіографії. Це, на наш погляд, досить поширена помилка, яка випливає з ігнорування богословських критеріїв оцінки релігійних явищ. Вільнодумна доктрина Косого суперечить положенням не лише православ’я, а й протестантизму, насамперед вченням “духовного розуму”, яке трансформує теологічне вчення про спасіння в етичну основу. Філантропічне значення християнської етики спрямовує її до переосмислення традиційного церковного вчення, продукує ідею спасіння втілюваною для кожної людини, що суперечило догматичному тлумаченню істини в протестантських конфесіях. Зокрема у реформаторському і лютерансь-

кому вченні про спасіння пропагувалася абсолютне передвизначення, яке ґрунтувалося на порятунку лише обраних Богом людей. Тому учення Косого спростовує тотожність до протестантизму. Подібність віросповідних позицій феодосіанства з ученням антитринітаріїв, виявляється в еволюційних процесах догматичних засад, де теологічна категорія сотеріології трансформується в етико-філософське, а звідти призвело до формування раціоналізму. Однак у вченні Ф. Косого “духовний розум” має привілейованіше становище над інтерпретацією ролі розуму у пізнанні антитринітаріїв і вірою протестантизмом. Для нього він є шляхом щонайбільшого приближення до самого Бога та отримання від Нього духовної свободи.

Отже, в українських землях у XIV–XVI ст. поширювалися релігійно-раціоналістичні ідеї, які надходили з Візантії, Туреччини, Болгарії, Польщі, Чехії і поступово приживалися та розвивалися на вітчизняному ґрунті. Причому, надра просякнення єретичних учень у релігійне життя України були тут не менш глибокі, ніж у сусідніх землях. Протягом XV–XVI ст. ці ідеї поширюються і прогресують в Україні паралельно із західно-європейськими раціоналістичними і містичними течіями. Даний процес є важливим для усвідомлення особливостей функціонування раціоналістичних рухів в Україні другої половини XVI – першої половини XVII ст., а також трансформації самого антитринітаризму в період Реформації.

Список використаних джерел

1. Гусев Д. Срьс антитринитаріев трет'єго века. – Казань : Типо-лит. Импер. ун-та, 1872. – 251+11 с.
2. Гарнак А. История догматов // Общая история европейской культуры / под ред. И. Гревса, В. Зелинского, Н. Кареева и М. Ростовцева. – СПб. : Изд. Блокгауз–Эфрон. – 467 с.
3. Фромм Э. Бегство от свободы; Человек для себя / Перевод с англ. Д. Н. Дудинский ; худож. обл. М. Драко. – Мн. : ООО “Попурри”, 1998. – 672 с.
4. Нічик В. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні XVI – початок XVII ст. / В. М. Нічик, В. Д. Литвинов, Я. М. Стратій; АН УССР, Ін-т філософії. – К. : Наукова думка, 1990. – 384 с.
5. Драгоманов М. Вибране /упор. та авт. біогр. нарису Р. С. Мішук ; прим. Р. С. Мішука, В. С. Шандри. – К. : Либідь, 1991. – 668 с.
6. Голубинский Е. История Русской Церкви. Т. 2. Период второй, Московский. От нашествия монголов до митрополита Макария включительно. 1-я пол.т. / Е. Голубинский. – Репринт. воспроизведение. – М. : Крутицкое патриаршее подворье: Общество любителей церковной истории, 1997. – 919 с.
7. Шугаєва Л. Історико-духовні витоки й особливості трансформації раціонального сект духовного християнства / Л. Шугаєва // Київська старовина: Науковий історико-філологічний журнал. – К. : Артк, 2006. – № 4. – С. 83–106.
8. Juszczuk J. Obadaniach nad judaizantyzmem // J. Juszczuk // Kwartalic Historyczny. – Warszawa, 1969. – № 1. – S. 141–151.
9. Прохоров Г. Прение Григория Паламы с “хионы и турки” и проблема “жидовская мудрствующих” // ТОДРЛ. – 1972. – Т. 27. – С. 356.
10. Любашенко В. Єретично-раціоналістичні рухи в Україні XV–XVI ст. (до питання генези та еволюції “поживдовленіх”) / В. Любашенко // Український історичний журнал. – К., 1996. – № 4. – С. 90–101.
11. Клибанов А. Религиозное сектанство в прошлом и настоящем: Этапы истории. Идеологические, социальные и экономические аспекты. Кризисные явления: научное издание / А. И. Клибанов; Академия Наук СССР. – М. : Наука, 1973. – 256 с.

References

1. Gusev D. Yeres' antitrinitariyev tret'ego veka. – Kazan': Tipolit. Imper. un-ta, 1872. – 251+11 s.
2. Garnak A. Istoriya dogmatov // Obshchaya istoriya yevropeyskoy kul'tury / Podred. I. Grevsa, V. Zelinskogo,

N. Kareyeva i M. Rostovtseva. – SPb. : Izd. Blokgaуз–Efron. – 467 s.

3. Fromm E. Begstvo ot svobody; Chelovek dlia sebja / Perevods angl. D. N. Dudinskiy ; khudozh. obl. M. Drako. – Mn. : ООО “Popurri”, 1998. – 672 s.

4. Nychyk V. Gumanistychni i reformatsiyni ideyi na Ukraini XVI – pochatok XVII st. / V. M. Nychyk, V. D. Lytvynov, Ya. M. Stratiy; AN USSR, In-t filisifiyi. – K. : Naukova dumka, 1990. – 384 s.

5. Dragomanov M. Vybrane /Upor. ta avt. biogr. narysu R. S. Mishchuk ; prym. R. S. Mishchuka, V. S. Shandry. – K. : Lybid', 1991. – 668 s.

6. Golubinskiy E. Istoriya Russkoy Tserkvi. T. 2. Period vtoroy, Moskovskiy. Ot nashestviya mongolov do mitropolita Makariya vkluchitel'no. 1-ya pol. t. / E. Golubinskiy. – Reprint. vosproizvedeniye. – M. : Krutitskoye patriarsheye podvor'ye: Obshchestvo lyubiteley tserkovnoy istorii, 1997. – 919 s.

7. Shugayeva L. Istoryko-dukhovni vytoky y osoblyvosti transformatsiyni ratsional'nykh sekt duhovnogo khrystyanystva / L. Shugayeva // Kyiv's'ka starovyna: Naukovyy istoriko-fililichnyy zhurnal. – K. : Artek, 2006. – № 4. – S. 83–106.

8. Juszczuk J. O badaniach nad judaizantyzmem // J. Juszczuk // Kwartalic Historyczny. – Warszawa, 1969. – № 1. – S. 141–151.

9. Prohorov G. Preniye Grigoriya Palamy s “khiony i turki” problema “zhidovskaya mudrstvuyushchih” // TODRL. – 1972. – T. 27. – S. 356.

10. Lyubashchenko V. Yeretychno-ratsionalistychni ruhy v Ukraini XV–XVI st. (dopytannya genezy ta evolyutsiyni “pozhdovlenykh”) / V. Lyubashchenko // Ukrayins'kyi istorichnyy zhurnal. – K., 1996. – № 4. – S. 90–101.

11. Klibanov A. Religioznoe sektantstvo v proshlom i nastoyashchem: Etapy istorii. Ideologicheskiye, sotsial'nyye i ekonomicheskiye aspekty. Krizisnyye yavleniya: nauchnoye izdaniye / A. I. Klibanov; Akademiya Nauk SSSR. – M. : Nauka, 1973. – 256 s.

Sokolovskiy O. L., Candidate of Philosophical Sciences, Senior Lecturer, Department of Philosophy, Zhitomir Ivan Franko State University (Ukraine, Zhitomir), osokol_83@ukr.net

Features of Antytrinitary establishment in Ukraine in the projection of the social and historical realities of the religious spirituality

We investigate the genesis of Antytrinitary movement in Ukraine, the development of its structural-typological and doctrinally-institutional characteristics. It is proved that its transformation is the result of historical, geographical, ethnic, cultural, socio-political and demographic factors. It is established that Antytrinitary is a religious phenomenon, which combined the previous reformation anti-church tradition that dates back to the early Judeo-Christian teachings, mystical and rationalist movements of the late Middle Ages, which turned this tradition into the fold of Christianity.

Keywords: Antytrinitary, Bogomilism, Theodosionism, Sect of Skhariya the Jew.

Соколовский О. Л., кандидат философских наук, старший преподаватель кафедры философии, Житомирский государственный университет им. Ивана Франко (Украина, Житомир), osokol_83@ukr.net

Особенности становления антитринитаризма в Украине в проекции социально-исторических реалий религиозной духовности

Исследуется генезис антитринитарного движения в Украине, развитие его структурно-типологических и доктринально-институциональных характеристик. Доказано, что его трансформация является следствием исторических, географических, этнокультурных, социополитических и демографических факторов. Установлено, что антитринитаризм является религиозным феноменом, с которым соединилась предреформационная антицерковная традиция, берущая свое начало с ранних иудео-христианских учений, мистических и рационалистических движений позднего Средневековья, которые вернули эту традицию в лоно христианства.

Ключевые слова: антитринитаризм, богумильство, феодосианство, жидовствующие.